

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО", СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА",
СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА", СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Підготовлено у співпраці з
Українською школою
архетипіки

Випуск 5(47)
2024

Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління

Асоціація науковців України

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(47) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

Association of Scientists of Ukraine

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 5(47) 2024

Kiev—2024

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47))

Наукові перспективи: журнал. 2024. № 5(47) 2024. С.1784

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 27.05.2024, № 11/5-24)

Випуск підготовлений у партнерстві з Українською школою архетипіки та містить публікації учасників Міжнародного теоретико-методологічного семінару пам'яті Олега Амосова та XII Міжнародного конкурсу молодих науковців пам'яті Ольги Балакіревої за спільною темою: «Архетипіка і публічне управління: система та механізми повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу»

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 24436-14376P від 09.06.2020 р.

Журнал видається за підтримки Міжнародного економічного інституту (Есеніце, Чехія) та КНП "Клінічна лікарня No15 Подільського району м.Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної

бази даних Research Bible.

Головний редактор:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, Лауреат премії імені Івана Франка у галузі інформаційної діяльності, Лауреат Всеукраїнської премії «Інновація в освіті — 2018», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Янчук Артем Олександрович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Заступник керівника Апарата Верховної Ради України (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Дійсний член Академії будівництва України, професор кафедри архітектури і просторового планування Національного авіаційного університету (Київ, Україна). Заслужений будівельник України, Почесний працівник будівництва та архітектури, державний службовець 3 рангу (Київ, Україна);

Даций Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних сил України, президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна);

Арошідзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Державного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Вашека Тетяна Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожджєвич Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);

Мовмига Наталія Євгенівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна);

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна);

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату МВА, адвокат (Чехія);

Новак-Каліяєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Носирев Олександр Олександрович — кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна);

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна);

Пархоменко-Купеців Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна);

П'янківська Людмила Володимирівна — кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна);

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Стовба Тетяна Анатоліївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);

Тимошенко Наталія Юріївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна);

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Шоповалова Алла Миколаївна - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна);

Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);

Яковичька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Архетипіка і публічне управління»

Omelyanenko V.A. <i>INSTITUTIONAL STRATEGIES OF SAFETY-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF COMMUNITIES (ARCHETYPES METHODOLOGY)</i>	24
Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. <i>ВІЙНА І ДИНАМІКА СОЦІЄТАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ ЯК ІНДИКАТОРИ ЕКВІФІНАЛЬНОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО УКРАЇНЦІВ</i>	38
Гавкалова Н.Л., Гордієнко Л.Ю. <i>СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)</i>	63
Голованова Н.В. <i>ВНУТРІШНІЙ МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)</i>	79
Гончарук Н.Т., Шапран І.М. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ</i>	107
Козаков В.М. <i>АРХЕТИПОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ</i>	121
Мамонтова Е.В. <i>СПІВПРАЦЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АРХЕТИПНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАЛАГОДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ</i>	135
Марченко В.Ю. <i>АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ</i>	150

- Опацький Р.М,** 1329
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРЕДСТАВНИКІВ СПІЛЬНОТИ ЛГБТ
- Павленко Т.А., Попов В.В.** 1338
ЩОДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ ТА ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ
- Пономаренко Є.О., Байда А.О.** 1349
ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК НАЙВИЩА МІРА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОЗРІЗІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ
- Саєнко Н.С.** 1359
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОГРАМ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА РОБОЧОМУ МІСЦІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ
- Тарканій В.П.** 1368
ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ
- Тімохіна Т.О., Ісаєв А.М.** 1374
ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ, ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
- Фомін П.В.** 1384
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЩОДО БОРОТЬБИ З ДИСКРИМІНАЦІЄЮ В МЕЖАХ ООН
- Фоміна Л.О.** 1393
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВОДУ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ
- Шимоня К.В., Байда А.О.** 1404
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

СЕРІЯ «Психологія»

- Березинець Т.Ю.** 1420
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ І АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

- Романів В.П.** 1686
*ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПО-
РУШНИКА*
- Руденко О.В., Чижма Д.М.** 1697
*ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ
КРИЗОВИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ*
- Титаренко О.Ю.** 1708
*ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ*
- Усик К.М.** 1717
*ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ*
- Хроленко С.О.** 1727
*РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО
МИСЛЕННЯ ФІНАНСИСТА: АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВПЛИВУ
КОЛЕКТИВУ*
- Шиліна А.А., Гончарова Я.І.** 1735
*СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ*
- Шпортун О.М.** 1744
*ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ
ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ*
- Щербакова І.М.** 1763
*ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСУ ТА СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ І
ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ: ОГЛЯД ЗАКОРДОННИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Ласінська Т.А.** 1776
*МЕТОДИКА НАВЧАННЯ КРИТИЦІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ:
СТРАТЕГІЇ ТА ПІДХОДИ*

УДК: 316.613.434

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1744-1762](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1744-1762)

Шпортун Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття актуалізує питання формування високого рівня агресії у старшому підлітковому віці під час військового стану в Україні. Особливого значення на етапі військового стану українського суспільства набуває вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на особистість, зокрема в плані агресивної поведінки. Перебуваючи в тісному зв'язку та взаємообумовленості зі всіма іншими об'єктивними та суб'єктивними суспільними елементами, соціально психологічні чинники мають власні, відносно самостійні закономірності функціонування та розвитку. Особливо це стосується категорії осіб старшого підліткового віку, адже саме нестабільність, невизначеність, високий рівень суспільного негативізму формує у них стан агресії, викликає агресивну поведінку.

Агресивність визначаємо як – ситуативний стан, що характеризується афективними спалахами гніву та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту.

Відповідно до існуючих концепцій етіології агресії можна виділити декілька чинників агресивної поведінки підлітків: особливості виховання в офіційних інститутах соціалізації (сім'я, система освіти); вплив групи однолітків та підліткової субкультури в цілому; вплив засобів масової інформації та сучасних комп'ютерних технологій. А сьогодні ще і – повномасштабне вторгнення росії на територію України.. Де особливо актуальним постає сенс життя людини. Страх смерті є основним патерном формування агресивної поведінки у підлітковому віці. Агресія у підлітковому віці не виникає зненацька - у сучасній психологічній науці підкреслюється роль мікросередовища у формуванні її змістовних та інструментальних характеристик, а також суб'єктивних уявлень про міру припустимості агресивної поведінки. Вона розглядається як наслідок неадекватного процесу соціалізації, результат некомпетентних дій дорослих, а також особливостей індивідуального анамнезу розвитку підлітка. Очевидно, агресія, як і інші

психологічні феномени, детермінується комплексом макросоціальних, мікросоціальних і суб'єктивних факторів. Разом із цим, орієнтація старшого підлітка на інтеракцію та спілкування, прагнення до пошуку толерантне ставлення до їх агресивної поведінки. Таким чином, агресію продукують як насильницькі методи виховання, так і потуральний стиль виховання, так і негативізм та агресія у соціальному середовищі де виховується старший підліток...

Методологія дослідження. Для вирішення завдань використано комплекс взаємодоповнюючих теоретичних та емпіричних методів дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз, індукція, абстрагування, синтез, систематизація. Емпіричні методи: Методика «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна)», «Диференціальна діагностика депресивних станів В.А. Жмурова», Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком), «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової), Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), Опитувальник рівня агресивності А.Басса - А. Даркі. Вибіркою дослідження стали 92 особи старшого підліткового віку.

Мета дослідження: дослідження та аналіз соціально-психологічних чинників розвитку агресивної поведінки у старшому підлітковому віці в умовах війни в Україні.

Результати дослідження. За результатами дослідження встановлено, що у більшості досліджуваних осіб є прояви депресивних станів різного рівня розвитку. Найпоширенішою є виражена стадія депресії. Щодо тривожності, то переважає високий рівень особистісної тривожності, а також середній рівень фрустрації та ригідності. Серед них кореляція яскраво виражена щодо високого рівня ситуативної та особистісної тривожності, фрустрації, ригідності. Саме ці показники впливають на розвиток депресивних станів у старших підлітків. Вони взаємодоповнюють одне одного, адже коли людина постійно відчуває фонову тривожність, страх смерті, дійсну або припущену неможливість задовольнити власні потреби, нездатні адаптуватися до нових умов життя в умовах війни, мають складнощі відносно сприйняття та адаптації і безпечного існування в соціумі.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, підлітки, депресія, депресивні стани, фрустрація, тривожність, суїцидальна поведінка.

Shportun Oksana Mykolaivna doctor of psychological sciences, professor, professor of the psychology department, Vinnytsia Academy of Continuing Education, ul. 13 Hrushevsky, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article updates the issue of the formation of a high level of aggression in older adolescents during the martial law in Ukraine. The study of socio-psychological factors affecting the personality, particularly in terms of aggressive behavior, is of particular importance at the stage of the military state of Ukrainian society. Being in a close connection and interdependence with all other objective and subjective social elements, socio-psychological factors have their own, relatively independent patterns of functioning and development. This especially applies to the category of older teenagers, because it is instability, uncertainty, a high level of social negativism that creates a state of aggression in them, causes aggressive behavior.

We define aggressiveness as a situational state characterized by affective outbursts of anger and impulsive behavior directed at the object of frustration that caused the conflict.

According to the existing concepts of the etiology of aggression, several factors of aggressive behavior of adolescents can be distinguished: peculiarities of upbringing in official institutions of socialization (family, education system); influence of peer group and teenage subculture as a whole; the influence of mass media and modern computer technologies. And today there is also a full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine... Where the meaning of human life becomes especially relevant. Fear of death is the main pattern of formation of aggressive behavior in adolescence. Aggression in adolescence does not occur suddenly - modern psychological science emphasizes the role of the microenvironment in forming its substantive and instrumental characteristics, as well as subjective ideas about the degree of admissibility of aggressive behavior. It is considered as a consequence of an inadequate process of socialization, the result of incompetent actions of adults, as well as the peculiarities of the individual history of the adolescent's development. Obviously, aggression, like other psychological phenomena, is determined by a complex of macrosocial, microsocial and subjective factors. Along with this, the older teenager's orientation towards interaction and communication, the desire to find a tolerant attitude towards their aggressive behavior. Thus, aggression is produced both by violent methods of upbringing, and by the traditional style of upbringing, and by negativism and aggression in the social environment where an older teenager is raised...

Research methodology. A complex of complementary theoretical and empirical research methods was used to solve the problems: theoretical: theoretical analysis, induction, abstraction, synthesis, systematization. Empirical methods: Methodology "Assessment of the level of situational (reactive) anxiety (Spilberger-

Khanin test)", "Differential diagnosis of depressive states V.A. Zhmurov", "Self-assessment of mental states" method (according to H. Eysenko), "Differential diagnosis of depressive states" by V. Zunge (adaptation by T. Balashova), Methodology for determining the tendency to suicidal behavior (M. Gorska), Aggressiveness Level Questionnaire by A. Bass - A. Darksy. The sample of the study was 92 older teenagers.

The purpose of the study: research and analysis of socio-psychological factors in the development of aggressive behavior in older adolescents in the conditions of war in Ukraine.

Research results. According to the results of the study, it was established that the majority of the studied persons have manifestations of depressive states of various levels of development. The most common is the pronounced stage of depression. Regarding anxiety, a high level of personal anxiety prevails, as well as an average level of frustration and rigidity. Among them, the correlation is pronounced with respect to the high level of situational and personal anxiety, frustration, rigidity. It is these indicators that influence the development of depressive states in older teenagers. They complement each other, because when a person constantly feels background anxiety, fear of death, actual or assumed inability to satisfy their own needs, unable to adapt to new living conditions in war conditions, have difficulties regarding perception and adaptation and safe existence in society.

Keywords: aggression, aggressive behavior, teenagers, depression, frustration, anxiety, suicidal behavior.

Постановка проблеми. Нові умови, що склалися в нашому суспільстві під час військового стану, характерними рисами яких є соціально-економічні негаразди, напружена, нестійка обстановка, обумовлюють зростання різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підростаючого покоління. До числа найбільш важливих періодів розгляду даної проблеми є період підліткового віку, коли у зростаючої особистості з'являються потреби в самостійності та самоствердженні. Підлітковий вік – це один з важливих етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля. У цей період відбувається не лише докорінна перебудова психологічних структур, які склалися раніше, але виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовуються загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. У психологічній науці відсутнє єдине визначення поняття «агресія». Однак більшість авторів вважає так: «Агресія – це форма поведінки, яка спрямована

на заподіювання фізичної або психологічної шкоди живій істоті, а агресивність – це тенденція особистості до деструктивних дій, яка набувається в процесі розвитку її в суспільстві [8, с. 234–238]. Розрізнення понять «агресія» і «агресивність» дуже важливе. З одного боку, не всі агресивні дії пояснюються агресивністю особистості. З іншого боку, агресивність людини не завжди виявляється в агресивних діях. Отже, для чіткого опису й аналізу обраної нами проблеми необхідно уточнити поняття агресії. Часто під агресією розуміється шкідливе поведіння. При цьому в понятті «агресія» поєднуються різні за формою і результатами акти поведінки – злі жарти, плітки, ворожі фантазії, деструктивні форми поведінки, бандитизм й убивства. У підлітковому житті нерідко трапляються форми насильницького поведінки, які пояснюються термінами «задержуватість», «озлобленість», «жорстокість». Теоретико-методологічними засадами вивчення даної проблеми є дослідження в галузі різноманітних психологічних робіт як у вітчизняній так і в зарубіжній психології. Переважна більшість праць із досліджуваної проблематики присвячена вивченню різноманітних форм агресивної поведінки дітей та підлітків (О.Б. Бовть, Р.У. Благута, Б.М. Ткач, С.В. Харченко, Л.В. Чаговець). Проблема агресії та агресивної поведінки займає чітке місце серед психологічної проблематики. Особлива увага цієї проблеми приділялася в зарубіжній психології (З. Фрейд, А. Басс, А. Бандура, С. Берковіц, К. Лоренц та ін.).

Мета статті полягає у здійсненні емпіричного дослідження та аналізі психологічних чинників формування агресивної поведінки осіб підліткового віку в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці під агресією прийнято називати дії, що наносять людині будь-який збиток: моральний, матеріальний або фізичний. Причому в понятті «агресія» поєднуються різні за формою і результатами акти поведінки – від таких, як злі жарти, плітки, деструктивні форми поведінки, до бандитизму.

Спостерігається проявлення агресивності по відношенню до однолітків. У багатьох дітей спостерігається прагнення до боротьби один з одним.

Так наприклад Л. Бендер, розглядає агресію як тенденцію наближення до об'єкта чи видалення від нього, а Ф. Аллан описує її як внутрішню силу, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам.

Аналіз теоретико-методологічних джерел з проблеми дослідження показав, що існує декілька типів класифікацій агресивної поведінки. Деякі дослідники агресивної поведінки, вважають за необхідне як основу рахувати психофізіологічні відмінності дітей, інші – психосоціальний розвиток. Так, В.К. Андрієнко, Ю.В. Гербєєв, Г.А. Невський розрізняють важких підлітків: з педагогічною занедбаністю; з соціальною занедбаністю (етично зіпсованих).

Дослідження проводилася первинна діагностика досліджуваних по всіх п'яти методиках: Методика «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривож-

ності (Тест Спілбергера-Ханіна)», «Диференціальна діагностика депресивних станів В.А. Жмурова», Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком), «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової), Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), Опитувальник рівня агресивності А.Басса - А. Даркі.

На даному етапі виконувалась практична частина дослідження, у якій мала місце детальна організація нашого майбутнього дослідження та його безпосереднє проведення на вибірці респондентів. Був проведений короткий інструктаж, далі респонденти отримали бланки на електронну пошту, в котрих було описано кожну методику. Бланки не підписувались у зв'язку з конфіденційністю.

Вибірку дослідження склали особи старшого підліткового віку – 92 особи.

Під час вибору методик для діагностики керувалися такими критеріями:

1. надійність – методика повинна мати ступінь точності та стійкості показників тієї ознаки, що діагностується. В даному випадку, це самооцінка;
2. валідність, яка свідчить про ступінь відповідності методу до свого призначення;
3. однозначність;
4. точність.

Кожна з обраних методик має такі складові:

- опис, який забезпечує адекватність її використання з особами підліткового віку;
- детальні відомості про процедуру проведення;
- процедура підрахунку балів та інтерпретація.

Першою ми використали методику «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Жмурова. За допомогою використання методики були отримані дані щодо наявності депресії у досліджуваних.

Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується таблиці 1.

Таблиця 1

Дані щодо наявності депресивного стану у досліджуваних (за методикою В. Жмурова)

Тип депресії	Кількість респондентів	
Відсутня (незначна)	45	49%
Мінімальна	36	39%
Легка	7	8%
Помірна	4	4%
Виражена	0	0%
Глибока	0	0%

Рис 1. Дані щодо наявності депресивного стану у досліджуваних (за методикою В. Жмурова)

Табличні дані вказують на те, що депресивний стан мінімального рівня присутній у 36 респондентів, що відповідає 39 % від загальної кількості опитуваних. Далі, легкий рівень депресивного стану наявний у 7 старших підлітків, відповідно 8% опитуваних, а помірний рівень виявлено лише 4 осіб – 4%.

Взагалі не виявили у підлітків виражену і глибоку депресію. Стан без депресії у 45 респондентів, що становить 49% досліджуваних. Показники даної таблиці дають підставу констатувати той факт, що майже половина опитуваних, у тій чи іншій мірі, переживають депресивний стан. Відповідно до цього, слід зазначити, що досліджувані, які мають мінімальну та легку форму її прояву, мають схильність до частих змін настрою. Це може викликати певний дискомфорт як у самого індивіда, так і в колі його оточення, що негативно впливатиме на різні сфери його життя.

Досліджуваним з помірним рівнем прояву депресії не завжди вдається контролювати свої емоції, що відбувається на основі викривлення реальності. Все це призводить до особистісної нестійкості до впливу стресових факторів, частої зміни настрою, підвищеної дратівливості, що відповідає втраті саморегуляції. Означені прояви депресії виступають ланками важкої депресії під час переживання якої у унеможлиблюється здатність регулювати власні емоції.

Наступною ми використали методику «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової) були отримані дані щодо рівня депресії досліджуваних. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Дані щодо рівня депресивного стану у дорослих
(за методикою В. Зунге)**

Рівень депресії	Кількість респондентів	
Стан без депресії	59	64%
Стан легкої депресії	22	24%
Субдепресивний стан	11	12%
Істинно депресивний стан	0	0%

За результатами діагностики рівня депресивних станів респондентів за методикою В.Зунге (адаптація Т. Балашової) встановлено, що істинна депресія не виявлена у жодного з досліджуваних, субдепресивний стан у 12% осіб, тобто наявна замаскована депресія. Легка депресія невротичного генезису у 24% досліджуваних і стан без депресії виявлено у 64% респондентів.

Отже, за результатами дослідження ми виявили у невеликої кількості осіб старшого підліткового віку субдепресивний стан і стан легкої депресії. Субдепресія – це розлад, для якого характерна наявність поганого настрою і нездатність отримувати задоволення від улюблених дій, але ці симптоми, зазвичай, не призводять до важкого депресивного розладу. Переважно це відбувається набагато раніше, як у людини проявляється важка депресії. Іноді вона може виникнути незалежно від стану важкої депресії. Субдепресія та легка депресія також відомі, як малий депресивний розлад. Але стан такої депресії не поширюється на психічні розлади. Депресивні переживання проявляються у вигляді затримки мислення, моторної відсталості, песимістичного мислення та соматовегетативних порушеннях. Можливе виникнення фізичного виснаження, біль, порушення сну. Знижується самооцінка і посилюються негативні емоції — горе, почуття провини, хвилювання, страх, туга. Депресія може бути непатологічною, тобто невдоволення своїм тілом, обличчям. К. Юнг відзначив, що депресія інколи проявляється, як «порожній спокій», що передує творчій роботі.

Ілюстративно табличні дані представлено графіком на рис.2.

Рис. 2. Дані щодо рівня депресивного стану у старших підлітків (за методикою В.Зунге)

Свідченням об'єктивності даних є виявлений високий кореляційний зв'язок ($r=0,59$, $p \leq 0,05$) між результатами «Диференціальної діагностики депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової) та методики диференційної діагностики депресивності В. Жмурова. Отже, ми можемо говорити про високу достовірність і об'єктивність отриманих даних, що свідчить про переважання помірної депресивності у досліджуваних.

Наявність депресивності у дорослих є явищем беззаперечним, адже її прояви різною мірою спостерігаються у частини респондентів. На жаль, прогностичні тенденції на особистісний розвиток за умов психологічної пасивності та особистісної бездіяльності для подолання проявів депресивності є невтішними.

Далі ми використали методику «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» (Тест Спілберга-Ханіна). Згідно з методикою діагностики рівня тривожності за Ч.Д. Спілбергом (адаптація Ю.Л. Ханін) виявлено, що 27% опитуваних мають низький рівень ситуативної тривожності, 34% опитуваних мають середній рівень, а 39% опитуваних - високий рівень ситуативної тривожності. Ситуативна (реактивна) тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженням, неспокійністю, нервозністю.

Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію та може бути різним за інтенсивністю та динамічністю відносно часу. Щодо особистісної

тривожності, то вона є стійкою індивідуальною характеристикою, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги та припускає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій як погрозуючі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність, особистісна тривожність активується при сприйнятті певних стимулів, які розцінюються людиною, як небезпечні для самооцінки та самоповаги. Серед досліджуваних низький рівень особистісної тривожності мають 17% опитуваних, середній рівень у 38% опитуваних, відповідно 45% опитуваних мають високий рівень. Кількісні показники отриманих даних показано в Таблиці 3

Таблиця 3

Розподіл за рівнями тривожності старших підлітків згідно з методикою Ч.Д. Спілберга (адаптація Ю. Л. Ханін)

Тип тривожності	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Ситуативна тривожність	27%	34%	39%
Особистісна тривожність	17%	38%	45%

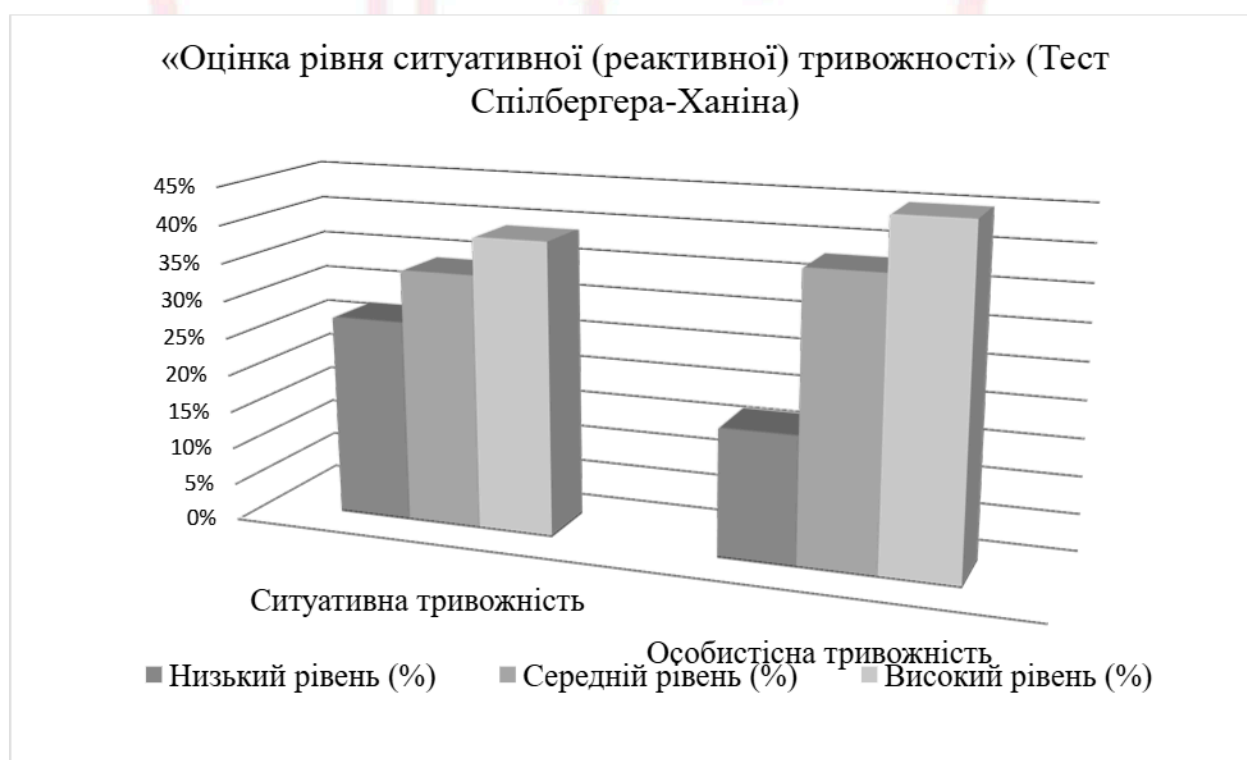

Рис.3 Дані за методикою «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» (Тест Спілбергера-Ханіна)

Особистості з високим рівнем тривожності схильні сприймати погрозу своїй самооцінці та життєдіяльності у широкому діапазоні ситуацій та реагувати досить вираженим станом тривожності. Такі показники дають можливість припускати у неї появу стану тривожності у різних ситуаціях коли вони торкаються оцінки її компетенції та престижу. Відповідно, важливим є формування відчуття впевненості та успіху людей з високим рівнем тривожності. Їм необхідно зміщувати акцент із зовнішньої вимогливості, категоричності, високої значимості у постановці задач на змістовне осмислення діяльності та конкретне планування по задачах.

Особистостям з низьким рівнем тривожності навпаки необхідно пробудження активності, підкреслення мотиваційних компонентів діяльності, підвищення зацікавленості, підкреслення відчуття відповідальності у вирішенні тих чи інших задач.

Наступною ми використали методику «Самооцінка психічних станів» (за Г.Айзенком). Відповідно до методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка високий рівень тривожності мають 28%, середній рівень мають 45% досліджуваних, а низький рівень тривожності виявлено у 27% опитаних вибірки.

Відповідно до результатів дослідження, низький рівень фрустрації притаманний 20% опитуваних, середній рівень мають 62%, а високий – 18% відповідно. Фрустрація – психічний стан людини, який викликається об'єктивно непереборними (або суб'єктивно так сприйнятими) труднощами, що виникають на шляху до досягнення мети або до вирішення проблеми, переживання невдачі. Фрустрацію можна розглядати як одну з форм психологічного стресу.

Вона супроводжується в основному негативними емоціями: гнівом, роздратуванням, почуттям провини, безвихідності. Рівень фрустрації залежить від інтенсивності фрустратора, індивідуальних особливостей особистості. На основі даних, які показано в Таблиці 4 можна зробити висновок, що серед досліджуваних переважає середній рівень агресивності 75% опитуваних, низький рівень мають 20% опитуваних, а високий рівень – 5% відповідно. Агресивність – це ситуативний стан, що характеризується афективними спалахами гніву та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту. Показники рівня ригідності маємо наступні: низький рівень 17%, середній рівень 62% опитуваних, високий рівень 21% респондентів. Високий рівень прояву ригідності в підлітковому віці виявляється в ускладненості (аж до повної нездатності) зміни наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно потребують її перебудови.

Сильно виражена ригідність проявляється в незмінності поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальній дійсності.

При низькому її рівні старшим підліткам більш властива пластичність, швидка адаптація, здатність підлаштовуватися до оточуючих обставин. Кількісні показники отриманих даних показано у таблиці

Таблиця 4

Розподіл за рівнями прояву психічних станів у старших підлітків за методикою Г. Айзенка

Психічний стан	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Тривожність	27%	45%	28%
Фрустрація	20%	62%	18%
Агресивність	20%	75%	5%
Ригідність	17%	62%	21%

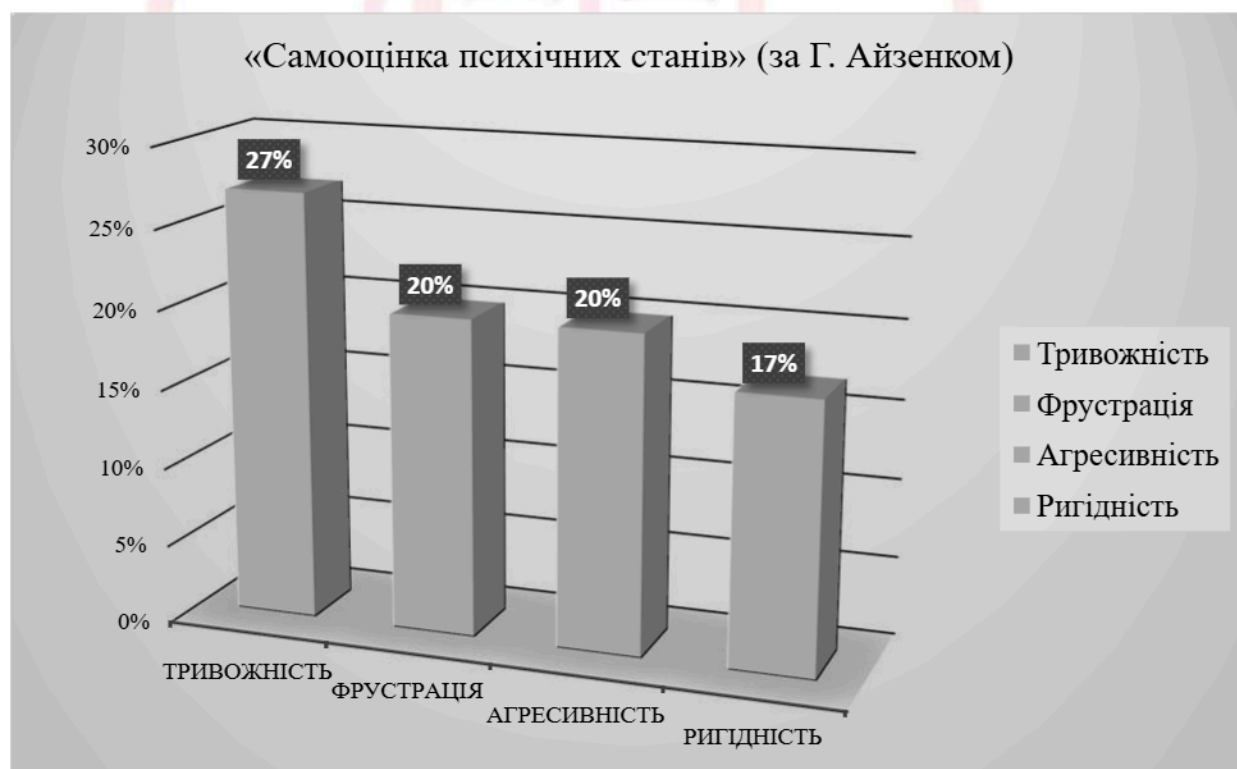

Рис. 4 Дані за методикою «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком)

Наступною ми використали методику визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська). Відповідно до аналізу результатів дослідження за методикою маємо згруповані результати у таблиці 5

Таблиця 5

**Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки
(М.Горська).**

Рівень	Кількість респондентів у %	
Низький	13	48%
Середній	13	48%
Високий	2	4%

Рис.5 Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М.Горська).

Порівняльний аналіз даних опитувальника свідчить, що 99 % опитуваних відповіли позитивно на 21-ше питання (Шкала тривожності), яке свідчить про те, що старших підлітків лякають труднощі, з якими вони зіткнуться у подальшому житті. Типовою для більшої частини досліджуваних є відповідь (Шкала фрустрації): «Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі», що свідчить про те, що рівень фрустрації у 14 опитуваних відповідає середньому та високому, отже у старших підлітків прослідковуються досить сильні розчарування, які виникають через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети у їх ще досить молодому віці

Схильність до суїцидальної поведінки розподілилася між середнім та низьким рівнем схильності до суїцидальної поведінки. Таким чином, можна

зробити висновки: 48% досліджуваних потребують підвищеної уваги з приводу завищених показників тривожності, фрустрації, агресії та ригідності. 48% опитуваних вважають суїцид небажаним у суспільстві явищем. Двоє старших підлітків мають високий рівень схильності до суїцидальної поведінки та потребують корекційної роботи.

Підлітки з середнім рівнем вираження даної якості не відрізняються стійкою тенденцією до суїцидальної поведінки, проте це говорить і про те, що у разі потрапляння таких респондентів у ситуації, до яких вони не пристосовані, рівень їхньої схильності до суїцидальної поведінки має тенденцію зростати. При цьому, особи з низьким рівнем прояву суїцидальної поведінки, здатні самотійно впоратися з більшістю труднощів, які зазвичай виникають на даному етапі життя. Одночасно з цим, слід зазначити, що із середнім рівнем схильності до суїцидальної поведінки людина може спробувати впоратися без втручання спеціалістів, звернувши увагу на динаміку власних станів, своє ставлення до хвилюючих проблем, характер оточення тощо, однак при наявності високого рівня є необхідним термінове звернення до психолога з метою покращення внутрішнього стану особистості.

Далі, з метою діагностики прояву компонентів агресивності та ворожості, ми застосували опитувальник рівня агресивності А. Басса - А. Даркі. Ми отримали наступні результати за шкалою «Агресивність». У 12% респондентів низький рівень агресивності. Для 48% досліджуваних характерний середній рівень прояву агресивності. Для 40% респондентів серед всіх опитуваних характерний високий рівень агресивності. За результатами шкали «Ворожість» ми можемо сказати, що для 10% респондентів характерний низький рівень ворожості. У 52% досліджуваних визначений середній рівень. Для 38% опитуваних серед усіх респондентів притаманний високий рівень прояву даного компоненту.

Кількісні показники прояву окреслених характеристик подано в таблиці 6

Таблиця 6

Рівень прояву агресивності та ворожості за опитувальником рівня агресивності А. Басса - А. Даркі.

Рівень	Кількість респондентів у %	
	Шкала «Агресивність»	Шкала «Ворожість»
Низький	12%	10%
Середній	48%	52%
Високий	40%	38%

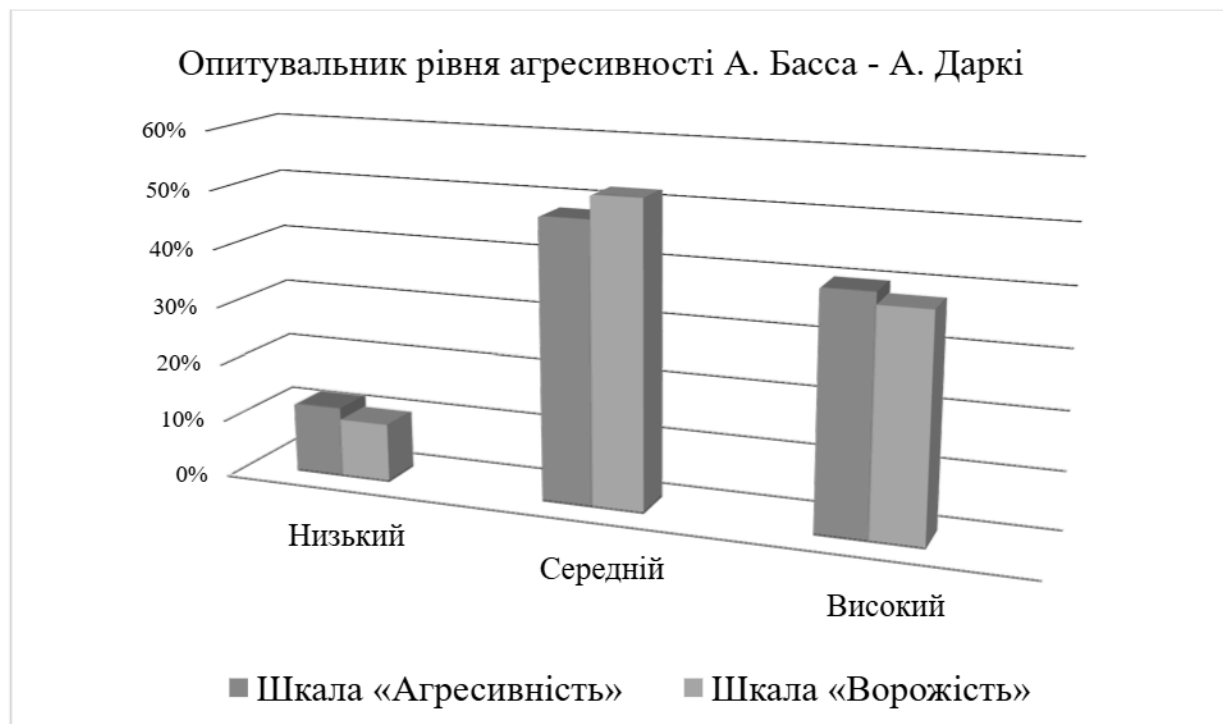

Рис.6 Опитувальник рівня агресивності А. Басса - А. Даркі

Аналізуючи отримані результати, ми можемо сказати, що для респондентів з низьким рівнем агресивності, притаманно: стриманість, низька схильність до необґрунтованої конфліктності. У респондентів із середнім рівнем агресивності, можуть проявлятися наступні характеристики: впевненість у власних силах, помірна схильність до конфліктної поведінки, запальність. Для осіб з високим рівнем можуть проявлятися такі характеристики: неконтрольовані приступи агресивності, створення необґрунтованої конфліктної ситуації, запальність, тощо. За результатами по шкалі «Ворожість», ми можемо сказати, що для респондентів з низьким рівнем не характерні неконтрольована злість, прояви агресивності, характерна адекватна поведінка в стресових ситуаціях, тощо. У респондентів з середнім рівнем можуть проявлятися такі характеристики: помірна підозрілість, схильність до образи на обставини, що трапляються, інколи здатні проявляти агресію, складність у встановленні міжособистісних контактів з новими особистостями. Для респондентів з високим рівнем ворожості: характерний високий рівень підозрілості, обвинувачення інших, неконтрольована злість, можлива неадекватна поведінка в стресових ситуаціях, постійна необґрунтована образа на інших.

Для оцінки достовірності результатів та підтвердження зв'язку між рівнем депресії та рівнем тривожності, емоційної виснаженості та рівнем самооцінки психічних станів нами була проведена статистично-математична

обробка отриманих даних з використанням непараметричного критерію Спірмена за допомогою пакету статистичних програм SPSS Statistics 22.0. Розглянемо детальніше отримані результати.

Проаналізувавши зв'язок депресії та рівня ситуативної та особистісної тривожності, були отримані дані, які наведені у Таблиці 7

Таблиця 7

Кореляційний аналіз депресивних станів і рівня ситуативної та особистісної тривожності у старших підлітків

Назва шкал	Рівень тривожності	
	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
	Коефіцієнт кореляції r-Спірмена	
Депресивний стан	0,859**	0,853**

** - Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння)

Отже, як видно з Таблиці 7, двостороння кореляційна залежність існує як між депресією та ситуативною тривожністю ($p \leq 0,01$), так і між депресією та особистісною тривожністю ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що підлітки, які схильні до сприйняття широкого кола об'єктивно безпечних обставин, як таких, які несуть загрозу, спонукаючи реагувати на них станами тривоги, інтенсивність яких не відповідає величині реальної небезпеки, внаслідок постійної напруги (та згодом виснаження) нервової системи є більше схильними до розвитку депресивних станів. Дослідивши зв'язок депресії та таких психічних станів, як тривожність, фрустрація, агресія та ригідність на базі методів математичного обрахунку були отримані результати, які наведені у таблиці 8

Таблиця 8.

Кореляційний аналіз депресивних станів і тривожності, фрустрації, агресії та ригідності у старших підлітків

Назва шкал	Психічний стан			
	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
	Коефіцієнт кореляції r-Спірмена			
Депресивний стан	0,905**	0,814**	-0,128**	0,833**

** - Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння)

Отже, як видно з Таблиці 8, існує двостороння кореляційна залежність між депресією та тривожністю ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що дорослі, рівень тривожності яких перевищує норму, більше схильні до розвитку депресивних станів. Адже постійні тривожні думки щодо навіть буденних питань

виснажують психіку, яка знаходиться у такому випадку в постійному напруженні, постійні негативні думки згодом призводять до розвитку депресивних станів. Між депресією та фрустрацією також виявлено двосторонню кореляційну залежність ($p \leq 0,01$). Це вказує на те, що фрустрація, як психічний стан, який виникає у ситуації реальної або припущеної неможливості задоволення тих чи інших потреб, яка супроводжується розчаруванням, тривогою, роздратуванням та навіть відчаєм також впливає на розвиток у особи депресивного стану.

Щодо агресивності, то відповідно до отриманих даних, кореляція між нею та депресивними станами у дорослих.

Між депресією та ригідністю існує двостороння кореляційна залежність ($p \leq 0,01$). Це вказує на те, що дорослим важко пристосуватись до нових умов життя, які є негнучкими та інертними, є більше схильними до розвитку депресивних станів.

Для дослідження взаємозв'язку між схильністю до суїцидальної поведінки з тривожністю, агресивністю, ригідністю та фрустрацією, ми використали коефіцієнти кореляції Пірсона (для шкал з нормальним розподілом) та Спірмена (для шкал, які не відповідають нормальному розподілу). Ми виявили, що існує сильний статистично значущий прямий (лінійно монотонний) зв'язок між схильністю до суїцидальної поведінки та тривожністю ($r = 0,95$), фрустрацією ($r = 0,87$), агресією ($r = 0,81$), ригідністю ($r = 0,91$) Результати подано в таблиці 9:

Таблиця 9

Кореляційний аналіз схильності до суїцидальної поведінки і тривожності, фрустрації, агресії та ригідності у дорослих осіб (коефіцієнт Пірсона)

Назви шкал	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність
Схильність до суїцидальної поведінки	0,95	0,87	0,81	0,92

Найбільш сильний зв'язок зі схильністю до суїцидальної поведінки виявився у осіб з високими показниками тривожності, агресивності, ригідності та фрустрації. Тривожність – індивідуальна психологічна особливість, що проявляється в схильності людини часто відчувати занепокоєння в різноманітних життєвих обставинах, включно з таким, які об'єктивно не містять ніяких для цього причин. Тривожність старших підлітків найсильніше залежить від фрустрації ($r = 0,71$), агресії ($r = 0,67$) та ригідності ($r = 0,78$).

Висновок. Таким чином, за результатами дослідження встановлено, що у більшості досліджуваних осіб старшого підліткового віку є прояви депресивних станів різного рівня розвитку. Найпоширенішою є виражена

стадія депресії. Щодо тривожності, то переважає високий рівень особистісної тривожності, а також середній рівень фрустрації та ригідності. Серед них кореляція яскраво виражена щодо високого рівня ситуативної та особистісної тривожності, фрустрації, ригідності. Саме ці показники впливають на розвиток депресивних станів у старших підлітків. Вони взаємодоповнюють одне одного, адже коли людина постійно відчуває фонову тривожність, страх смерті, дійсну або припущену неможливість задовольнити власні потреби, нездатні адаптуватися до нових умов життя в умовах війни, мають складнощі відносно сприйняття та адаптації і безпечного існування в соціумі. І саме ці психологічні чинники сприяють формуванню агресивної поведінки в осіб старшого підліткового віку в умовах військового стану в Україні.

Література:

1. Гокіна Л. (2007), Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу. *Психолог.* №13-15 [українською мовою].
2. Гришук Ю. В. (2014), Підліткова субкультура: психологічні та соціальногрупові особливості. *Освітнологічний дискурс.* № 3 (7). С. 38–46. [українською мовою].
3. Іванова В. В. (2000), Прояви агресивності у підлітковому віці. *Практична психологія та соціальна робота.* № 5 С. 5–16. [українською мовою].
4. Качмар О. (2017), Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання. *Науковий вісник. Серія «Філософія».* Харків: ХНПУ, 2017. Вип.48 (частина II). С. 150-162. [українською мовою].
5. Киричук Г. (2005), Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків) *Психологічна газета* 2005. квітень № 7. С. 16–17. [українською мовою].
6. Кобзева О.В. (2006), Динаміка агресивності в підлітковому віці. *Науковий огляд,* № 2. с. 196 — 201. [українською мовою].
7. Мироненко В. І. (2011), Сміслова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Вип. 27 (30). С. 57–67. [українською мовою].
8. Особистісні психологічні чинники агресивності у підлітковому віці <http://medpsychology.pp.ua/osobistisni-psikhologichni-chinniki> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Павелків В.Р. (2004), Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка К.,* Т. 4. Вип. 4. С. 215-225. [українською мовою].
10. Павелків В.Р. (2015), Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми сучасної психології.* Вип. 30. С. 483-494. [українською мовою].
11. Шпортун О.М., Левчук Н.В., Емпіричне дослідження особливостей впливу мотивації та установок на збереження психологічного здоров'я молоді. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* Випуск 4, 2022, Ст. СТ. 145-153 <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/275/242> [українською мовою].
12. Шпортун О.М., Редька І. С. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, 2023, Issue2 Ст.168-183 <https://pt.khmmu.edu.ua/index.php/pt/issue/view/7/5> [українською мовою].
13. Shportun O. (2020), Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group, *Revista Românească pentru Educație Multidimensională* Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 304-329 | <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [англійською мовою].

References:

1. Gokina, L. (2007), Agresivna povedinka ditej – ce krik pro dopomogu [Aggressive behavior of children is a cry for help]. *Psiholog - Psychologist*, 13-15 [in Ukrainian].
2. Grishhuk, Ju. V. (2014), Pidlitkova subkul'tura: psihologichni ta social'nogrupovi osoblivosti [Adolescent subculture: psychological and social group features]. *Osvitologichnij diskuru - Educational discourse*, 3 (7), 38–46 [in Ukrainian].
3. Ivanova, V. V. (2000), Projavi agresivnosti u pidlitkovomu vici [Manifestations of aggressiveness in adolescence]. *Praktichna psihologija ta social'na robota - Practical Psychology and Social Work*, 5, 5–16 [in Ukrainian].
4. Kachmar, O. (2017), Osoblivosti projavu agresii v pidlitkovomu vici ta sposobi ii profilaktiki j podolannja [Peculiarities of manifestation of aggression in adolescence and methods of its prevention and overcoming]. *Naukovij visnik. Serija «Filosofija - Scientific Bulletin. "Philosophy" series*, 48 (chastina II), 150-162 [in Ukrainian].
5. Kirichuk, G. (2005), Asocial'na povedinka pidlitkiv (agresivnist' u pidlitkiv) [Antisocial behavior of adolescents (aggressiveness in adolescents)]. *Psihologichna gazeta - Psychological newspaper*, 7, 16–17 [in Ukrainian].
6. Kobzeva, O.V. (2006), Dinamika agresivnosti v pidlitkovomu vici [Dynamics of aggression in adolescence]. *Naukovij ogljad - Scientific review*, 2, 196 — 201 [in Ukrainian].
7. Mironenko, V. I. (2011), Smislova reguljacija agresivnoi povedinki v molodizhnih neformal'nih grupah skinhediv ta neonacistiv [Meaningful regulation of aggressive behavior in youth informal groups of skinheads and neo-Nazis]. *Naukovi studii iz social'noi ta politichnoi psihologii - Scientific studies in social and political psychology*, 27 (30), 57–67 [in Ukrainian].
8. Osobistisni psihologichni chinniki agresivnosti u pidlitkovomu vici [Personal psychological factors of aggressiveness in adolescence]. *medpsychology.pp.ua* Retrieved from <http://medpsychology.pp.ua/osobistisni-psihologichni-chinniki> [in Ukrainian].
9. Pavelkiv, V.R. (2004), Metodologichni ta teoretichni zasadi doslidzhennja agresii j agresivnoi povedinki [Methodological and theoretical foundations of the study of aggression and aggressive behavior.]. *Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S.Kostjuka APN Ukraïni - Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 4, 215-225 [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, V.R. (2015), Specifika projavu agresii tadestruktivnoi povedinki v pidlitkovomu vici [The specificity of the manifestation of aggression and destructive behavior in adolescence]. *Problemi suchasnoi psihologii - Problems of modern psychology*, 30, 483-494 [in Ukrainian].
11. Shportun, O.M., Levchuk, N.V. (2022). Empirichne doslidzhennja osoblivostej vplivu motivacii ta ustanovok na zberezhennja psihologichnogo zdorov'ja molodi [Empirical study of the peculiarities of the influence of motivation and attitudes on the preservation of psychological health of young people]. *Dniprovs'kij naukovij chasopis publichnogo upravlinnja, psihologii, prava - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 2022, 145-153 . Retrieved from <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/275/242> [in Ukrainian].
12. Shportun, O.M., Red'ka, I. S. (2023). EMPIRICHE DOSLIDZhENNJa OSOBLIVOSTEJ SOCIAL'NO-PSIHOLOGICHNOI ADAPTACII MOLODI U PERIOD VIJS'KOVIH DIJ V UKRAINI [EMPIRICAL STUDY OF THE FEATURES OF SOCIAL- PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF YOUTH DURING THE PERIOD OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE]. *Scientific Journal «Psychology Travels»*, 2, 168-183 . Retrieved from <https://pt.khmnmu.edu.ua/index.php/pt/issue/view/7/5> [in Ukrainian].
13. Shportun O. (2020), Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională* , 12, 1 , 1, 304-329 | <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [in English].

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(47) 2024

Підписано до друку 29.05.2024 р. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК No4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд. 11, оф 68, м. Київ, 04070.*